

Marzena Makowska-Iskierka

Uniwersytet Łódzki
Instytut Geografii Miast i Turyzmu
Zakład Geografii Turyzmu
marzena.makowska@geo.uni.lodz.pl

UDZIAŁ ŁÓDZIAN W PROCESIE URBANIZACJI TURYSTYCZNEJ W STREFIE PODMIEJSKIEJ ŁÓDZI

Zarys treści: W artykule opisano proces urbanizacji turystycznej zaobserwowany na terenach wypoczynkowych położonych w strefie podmiejskiej Łodzi. Po przedstawieniu zagadnień teoretycznych, przedmiotem rozważań uczyniono zachodzące przemiany, ich etapy oraz skutki, jakie dokonały się na różnych płaszczyznach. W największym stopniu skoncentrowano się na ukazaniu specyfiki i wielkości napływu migracyjnego, motywów migracji i cech społecznych mieszkańców oraz działkowców. Udowodniono dominujący wpływ łodzian na procesy urbanizacyjne będące następstwem ich aktywności turystycznej i rekreacyjnej na obszarze podmiejskim.

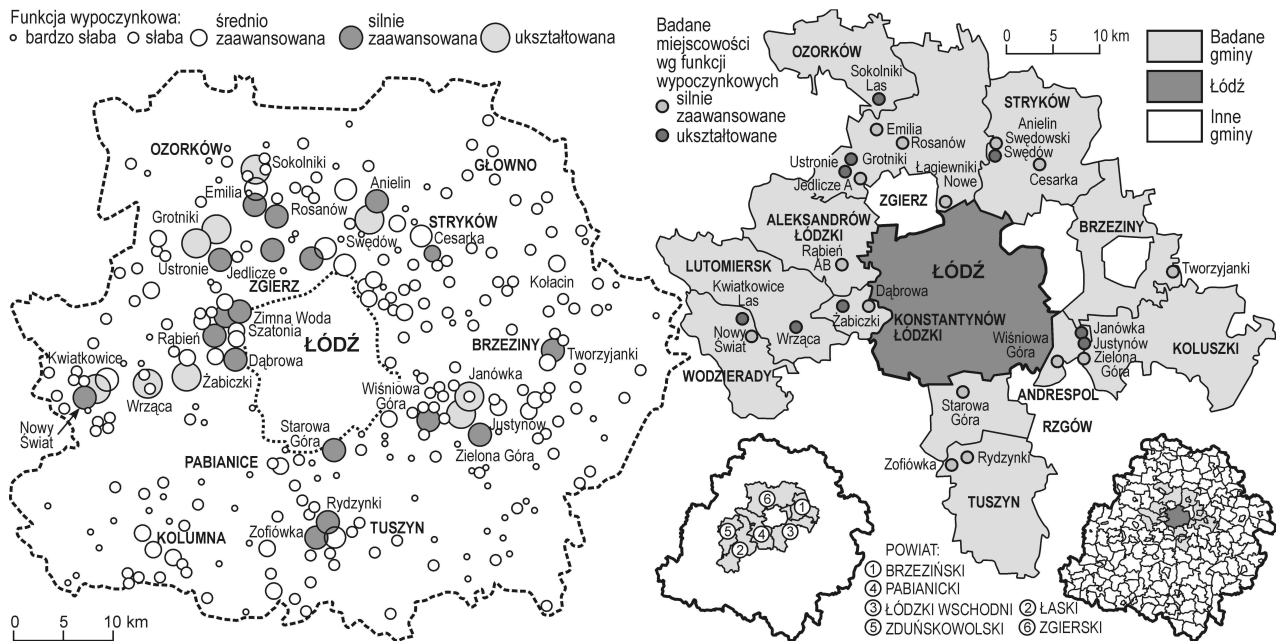
Słowa kluczowe: urbanizacja, urbanizacja turystyczna, przestrzeń urbanizacji turystycznej, strefa podmiejska, suburbanizacja.

1. WSTĘP

Dobrze sytuowani mieszkańcy dużych miast, marzący o posiadaniu własnego domu z ogródkiem, by na co dzień delectować się bliskością natury, a tym samym odpocząć po pracy od wielkomiejskiego zgiełku, coraz chętniej decydują się na przeprowadzkę na tereny podmiejskie. Miejscowości turystyczno-wypoczynkowe, takie jak te położone w okolicach Łodzi, dobrze z nią skomunikowane i nieźle zagospodarowane pod względem infrastrukturalnym, jednocześnie zapewniają ciszę i obcowanie z przyrodą. Właściciele podmiejskich nieruchomości często więc adaptują swoje domy rekreacyjne na potrzeby pobytu stałego lub wznoszą nowe. Zjawisko to nazywane jest urbanizacją turystyczną, a mieszkańcy miast są głównym nośnikiem tego procesu, który wywołuje w konsekwencji wszechstronne i trwałe zmiany na wielu płaszczyznach: demograficznej, ekonomicznej, przestrzenno-fizjonomicznej i kulturowej. Ludność napływowa z dużego miasta, przyzwyczajona do wysokiego standardu życia, przyczynia się do rozwoju zagospodarowania terenu, w efekcie czego – jak zauważa J. DZIECIUCHOWICZ (1995) – różnicowaniu ulegają jego funkcje ekonomiczne i zwiększa się potencjał gospodarczy

Jednocześnie, mimo że zmienia swój miejski styl życia, to przenosi wzory dotychczasowych zachowań.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba określenia i oceny wpływu mieszkańców Łodzi na przemiany, jakie dokonują się w wyniku ich aktywności turystycznej na terenach podmiejskich. Podstawą do rozważań były prowadzone na bieżąco obserwacje autorki poparte analizą literatury, danymi GUS (*Roczniki statystyczne województwa łódzkiego*) i wynikami badań własnych przeprowadzonych w latach 2003–2006 w 24 podłódzkich miejscowościach wypoczynkowych. Prezentowane dane z początku XXI w. uzyskane zostały dzięki oryginalnej metodzie badań polegającej na niepowtarzalnej (z uwagi na coraz większe ograniczenia w dostępie do danych osobowych) i bardzo szczegółowej obserwacji oraz rejestracji terenowej, a także kwerendzie materiałów źródłowych. Informacje dotyczące mieszkańców i właścicieli działek oraz zabudowań są pełne (całościowe) i pochodzą z dokumentów urzędów gmin oraz starostw powiatowych (w tym z Kart Osobowych Mieszkańców, „Wypisów ze skorowidza działek” i „Rejestrów wymiarowych podatków od nieruchomości”). Uzupeł-

Rys. 1. Obszar badań na tle strefy podmiejskiej, Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego i województwa łódzkiego
Źródło: opracowanie własne na podstawie A. MATCZAK (1981)

niono je dodatkowo informacjami z wywiadów i inwentaryzacji przeprowadzonych bezpośrednio na badanych obszarach. Wartości wygenerowane dla łódzian nie były dotąd w tej formie publikowane, natomiast część prezentowanych wyników została zawarta jedynie w maszynopisie rozprawy doktorskiej autorki (MAKOWSKA-ISKIERKA 2009).

Analizowanym obszarem jest strefa podmiejska Łodzi, której zasięg – uwzględniający jej funkcje wypoczynkowe – przyjęto za A. MATCZAKIEM (1981). Szczegółowym rozważaniom poddano 24 miejscowości turystyczno-wypoczynkowe (rys. 1), które w latach 80. XX w. miały ukształtowaną lub silnie zaawansowaną funkcję turystyczną¹, z uwagi na założenie, że procesy urbanizacyjne przebiegają najintensywniej na obszarach turystycznych o znacznie rozwiniętej funkcji wypoczynkowej i będą tam współcześnie najbardziej zauważalne.

Zbadane miejscowości turystyczno-wypoczynkowe strefy podmiejskiej Łodzi położone są jednocześnie w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym. Miejskie obszary funkcjonalne, według *Koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju...* (2011), obejmują miasto oraz powiązaną z nim funkcjonalnie strefę zurbanizowaną. W przypadku metropolitalnego regionu turystyczno-wypoczynkowego² jego zakres przestrzenny bywa zwykle utożsamiany ze strefą podmiejską (LISZEWSKI 2005, FARACIK 2011). W literaturze strefa podmiejska postrzegana jest jako teren otaczający miasto, na którym przenikają się formy życia miejskiego i wiejskiego (KOTER 1985). Obszary te związane są z miastem syste-

mem zależności funkcjonalnych i ulegają przeobrażeniom pod jego wpływem, są też miejscem aktywnych procesów urbanizacji zachodzących na płaszczyźnie funkcjonalnej, morfologicznej, demograficznej i społecznej.

2. POJĘCIE, BADANIA I FAZY URBANIZACJI TURYSTYCZNEJ

Urbanizacja, inaczej umiastowienie, polega na złożonym, wieloaspektowym i zwykle długotrwałym procesie przekształceń i przemian, w tym związanych z rozprzestrzenianiem się tzw. miejskiego stylu życia (np. ZIÓŁKOWSKI 1965). Częścią tak ogólnie rozumianego zjawiska urbanizacji jest urbanizacja turystyczna. Pojęcie to, w literaturze europejskiej stosowane od lat 60. XX w. przy opisie zmian dokonujących się pod wpływem ruchu turystycznego na obszarach pozamiejskich, zostało zdefiniowane i zweryfikowane na gruncie polskim przez E. DZIEGIEĆ (1987, 1988, 1995). Jest to proces złożony, kilkunastowy, zmierzający do wszechstronnych (wielopłaszczyznowych) i trwałych przekształceń terenów wiejskich w miejskie. Przeobrażenia funkcjonalne zachodzą pod wpływem rozwoju ruchu turystycznego. Nośnikami tych procesów są przede wszystkim mieszkańcy miast, którzy okresowo zwiększają zaludnienie atrakcyjnych turystycznie terenów pozamiejskich, często dojeżdżając do pracy w mie-

ście. Wraz z nimi dokonuje się transfer kapitału i wzorów zachowań (DZIEGIEĆ 1995). Intensywność procesów urbanizacji turystycznej na terenach podmiejskich zależy od czasu pełnienia przez nie funkcji wypoczynkowej (MAKOWSKA-ISKIERKA 2011). Ich przejawem, zdaniem A. KOWALCZYKA (1994), są przede wszystkim „drugie domy”³, które z czasem zamieniane są na domy stałego zamieszkania. S. LISZEWSKI (2005), oprócz opisanej płaszczyzny funkcjonalnej, dostrzega też fizjonomiczno-przestrzenną polegającą m.in. na zmianie architektury zabudowy i innej organizacji przestrzennej. Urbanizacja turystyczna, zdaniem S. LISZEWSKIEGO (2005), jest najbardziej widoczna w strefach podmiejskich dużych miast, które uprzednio skolonizowane turystycznie przekształcają się w suburbia ze stałymi mieszkańcami.

Urbanizacja turystyczna prowadzi do wykształcenia się szczególnego rodzaju przestrzeni turystycznej⁴ nazywanej też wypoczynkową, turystyczno-wypoczynkową lub rekreacyjno-turystyczną. Ta specyficzna przestrzeń, wyróżniająca się wśród terenów sąsiednich pełnioną funkcją oraz zagospodarowaniem, podlega przemianom za sprawą osób przyjeżdżających i użytkujących ją w celach turystycznych i rekreacyjnych. Dokonują się one przed wszystkim pod wpływem aktywności mieszkańców miast, którzy wybierają obszary podmiejskie jako miejsce wypoczynku. Ich oddziaływanie jest tym większe, im częściej i dłużej przebywają oni na tych terenach. Przestrzeń urbanizacji turystycznej to najwyżej zorganizowany typ podprzestrzeni turystycznej (LISZEWSKI 1995, WŁODARCZYK 1999). Jako najbardziej zaawansowana faza przemian przestrzeni turystycznej wiąże się z zakończeniem pełnienia pierwotnych funkcji wypoczynkowych i rozwojem nowej funkcji – mieszkaniowej w wyniku przenoszenia się na stałe mieszkańców miast na wcześniej skolonizowane turystycznie obszary wiejskie. Mimo że zagospodarowanie turystyczne pozostaje duże, to natężenie ruchu turystycznego zmniejsza się.

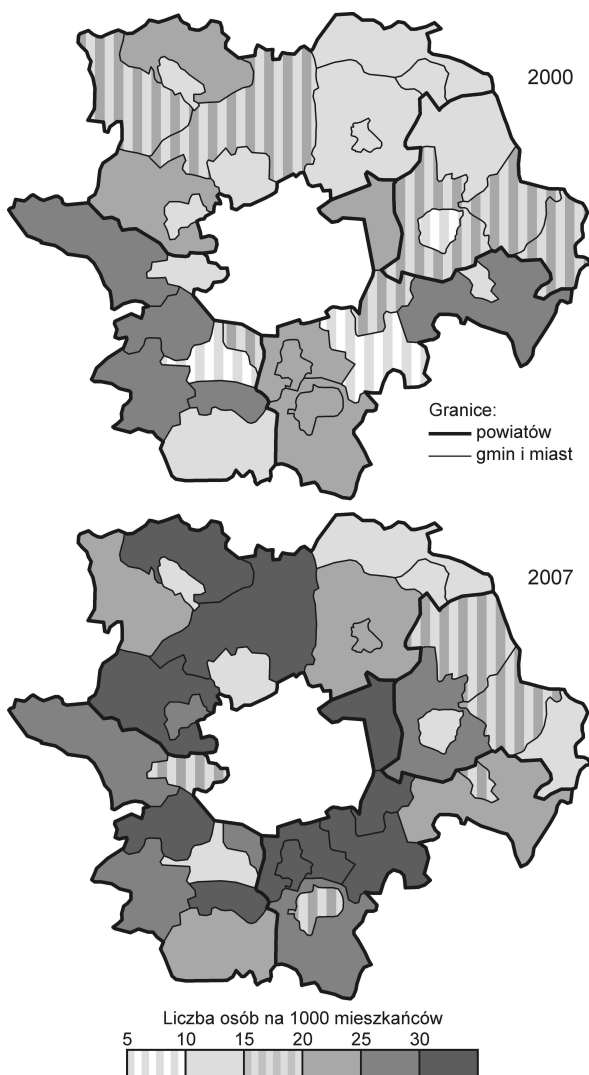
Przekształcenia terenów wiejskich na skutek rozwoju turystyki są przedmiotem badań w różnych regionach kraju (np. DĄBROWSKA 1996). Zainteresowaniem uczonych cieszą się także tereny wypoczynkowe położone w strefach podmiejskich dużych polskich miast, co udokumentował w dokonanym przez siebie przeglądzie literatury R. FARACIK (2006, 2011). Turystyka w Łodzi i w jej strefie podmiejskiej jest jednym z kluczowych zagadnień naukowych pracowników Instytutu Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego, czego dowodem są liczne publikacje (m.in. MATCZAK 1981, 1984, 1985, 1986, 1987, 1995, 1996, *Tourisme...* 1983, JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ 1995, *Studium wiedzy...* 1995, LISZEWSKI 1999, *Ruch turystyczny...* 2012, KRAKOWIAK i in. 2014). Funkcję wypoczyn-

kową strefy podmiejskiej Łodzi zbadał A. MATCZAK (1982), jej ewolucję i rolę w zaspokajaniu potrzeb wypoczynkowych mieszkańców miasta analizowali E. DZIEGIEĆ i S. LISZEWSKI (1984), o genezie i rozwoju osadnictwa wypoczynkowego w otoczeniu Łodzi pisał S. LISZEWSKI (1987), kształtowanie podmiejskiej przestrzeni wypoczynkowej omówili też B. WŁODARCZYK (1999) i R. SZKUP (2003), a przemiany funkcji turystyczno-wypoczynkowej podłódzkich miejscowości były przedmiotem zainteresowań M. MAKOWSKIEJ-ISKIERKI (2004). W strefie podmiejskiej Łodzi urbanizacją wsi zajmowała się J. JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ (1988, 1991, 1998) i M. MAKOWSKA-ISKIERKA (2005, 2006, 2010, 2011, 2013), która zbadała skutki tych procesów zachodzące w miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych na płaszczyźnie demograficzno-zawodowej, ekonomicznej, przestrzenno-fizjonomicznej i kulturowej.

Procesy urbanizacyjne dokonują się w różnych sferach, ale ich głównym czynnikiem sprawczym jest działalność człowieka i podejmowane przez niego decyzje. Potrzeba wypoczynku na łonie natury, tak istotna szczególnie dla mieszkańców dużych miast, spowodowała zagospodarowywanie naturalnych przestrzeni położonych w niedalekim sąsiedztwie, ale dobrze skomunikowanych z miastem. Początkowo były to wyjazdy na wynajmowane u gospodarzy na wsiach letniska. Bogaci mieszczenie budowali natomiast własne letnie rezydencje przeważnie na terenach leśnych już w XIX w. (STEJSKAŁ 1992). Od połowy XX w. zjawisko to nabrało charakteru masowego i w okolicach Łodzi zaczęły powstawać zarówno indywidualne działki z domkami rekreacyjnymi, jak i ośrodki wypoczynku zbiorowego (LISZEWSKI 1987). Spowodowało to konieczność przystosowania obszaru do nowych funkcji poprzez odpowiednie jego przekształcenie. Osadnictwo wypoczynkowe powstawało niekiedy na tzw. surowym korzeniu, w myśl planowych koncepcji budowy miast lasów czy howardowskich miast ogrodów popularnych w Polsce zwłaszcza w okresie międzywojennym (MAKOWSKA-ISKIERKA, WŁODARCZYK 2012). Od początku lat 90. XX w. zaczęły powstawać „drugie domy”, z których można było korzystać również poza sezonem letnim. Obecnie coraz popularniejsze stają się przystosowywanie istniejących lub budowanie nowych domów na podmiejskich terenach wypoczynkowych jako stałego miejsca zamieszkania. Przyczynia się ono do migracji ludności głównie z miast. Jest to kolejna, jeszcze bardziej zaawansowana faza przemian przestrzeni turystycznej w przestrzeń zurbanizowaną⁵. Szczegółowo etapy zmian zachodzących na terenach wypoczynkowych w strefie podmiejskiej Łodzi oraz model rozwoju procesów urbanizacyjnych wraz z uwarunkowaniami na niego wpływającymi zostały opisane przez M. MAKOWSKĄ-ISKIERKĘ (2008, 2011).

3. WYNIKI BADAŃ

Obserwowane procesy dekoncentracji ludności miast, związane w Polsce głównie ze zmianą ustroju społeczno-gospodarczego, nazywane są suburbanizacją. W Łódzkim Regionie Metropolitalnym (ŁRM) dowodem zachodzących procesów suburbanizacji jest ubytek ludności w rdzeniu (głównie w Łodzi), ujemny przyrost naturalny związany ze starzeniem się społeczeństwa oraz migracje na wieś. Jak dowodzi J. JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ (2011), największy wzrost liczby ludności odnotowano w strefie zewnętrznej rdzenia i w bliższej strefie podmiejskiej, w tym na terenach wypoczynkowych (rys. 2). Migracje z miasta są coraz częstszym kierunkiem napływu w ŁRM, a byli mieszkańcy Łodzi dominowali w strukturze stanowiąc prawie 1/3 ludności przybyłej w latach 1991–2000 i ponad 40% w 2007 r.

Rys. 2. Napływ do Łódzkiego Regionu Metropolitalnego migrantów z miasta w latach 1997–2007

Źródło: J. JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ, S. MARCIŃCZAK, A. SIEJKOWSKA (2010)

W pięciu powiatach województwa łódzkiego, na obszarze których znajdowały się badane miejscowości wypoczynkowe, zaobserwowano wzrost natężenia wewnętrznych migracji stałych. Najwięcej zameldowań w latach 2001–2004 odnotowano w powiecie zgierskim, na obszarze którego zlokalizowanych było aż 11 z 24 wybranych do analiz sołectw turystycznych. W latach 1989–2007 odpływ mieszkańców Łodzi do powiatu zgierskiego wynosił ponad 40%. Znaczny, ponad 30-procentowy udział miał też powiat pabianicki do 1993 r., a od 1994 łódzki wschodni.

Łączny wkład powiatów brzezińskiego, łaskiego, łódzkiego wschodniego, pabianickiego i zgierskiego w wewnętrznych przemieszczeniach ludności całego województwa łódzkiego wyniósł przykładowo w roku 2003 dla napływu 25,42%. W tym samym roku wielkość napływu migracyjnego była największa w gminach powiatu łódzkiego wschodniego oraz zgierskiego (tab. 1). Łącznie w tych jednostkach drugiego szczebla administracyjnego, w których zlokalizowane zostały sołectwa turystyczne, liczba zameldowań wyniosła odpowiednio 60,66% i 35,45% ogółu rejestracji dla danego powiatu. W pozostałych udział ten nie przekraczał 1/3 całości. Wśród 12 podłódzkich gmin tylko w jednej (Andrespol) ponad połowa nowych mieszkańców osiedliła się właśnie w miejscowościach wypoczynkowych, zaś w gminach Rzgów i Zgierz ich odsetek był również wysoki, około 44-procentowy; w dalszej kolejności znalazły się sołectwa z gminy Stryków (24%). Zważywszy na fakt, że w poszczególnych gminach znajdowały się przeważnie pojedyncze miejscowości turystyczne, wielkość napływu migracyjnego do nich, wynosząca średnio 9,74%, jest w tej skali znacząca. Największą liczbą zameldowań, zarówno w liczbach bezwzględnych (102), jak i w odniesieniu do wartości dla całej gminy (44,74%) i powiatu (6,88%), wyróżniała się Starowa Góra, usytuowana przy południowej granicy Łodzi. Bardzo dużo osób zamieszkało także w Justynowie i Wiśniowej Górze – łącznie 29,51% ogółu meldujących się w 2003 r. na badanych terenach wypoczynkowych. Na uwagę zasługuje, że w owym roku w analizowanych miejscowościach turystycznych ponad połowę imigrantów stanowili łodzianie (tab. 1), przy czym w 1/4 sołectw byli jedynymi jacy zameldowali się w nich na stałe, a w trzech kolejnych tworzyli ponad 75%.

W ostatnim 15-leciu odsetek osób zameldowanych przybyłych z miast w ogólnej liczbie zameldowań w 12 analizowanych gminach podmiejskich wynosił średnio 83,83%, natomiast udział tych gmin we wszystkich zameldowaniach w województwie łódzkim kształtował się na poziomie 7–12%, przy czym z każdym rokiem (z wyjątkiem 2005 i 2012 r.) był wyższy od poprzedniego. Z kolei udział pięciu badanych powiatów w latach 2000–2014 wahał się między 23 a 28% i także wykazywał tendencję rosnącą.

Tab. 1. Wielkość napływu migracyjnego do wybranych jednostek administracyjnych strefy podmiejskiej Łodzi w 2003 r.

Nazwa powiatu	Nazwa gminy	Napływ migracyjny (liczba zameldowań) do			
		powiatów	gmin	badanych miejscowości	
				ogółem	w tym z Łodzi
Brzeziński	Brzeziny	339	111	1	0
Łaski	Wodzierady	689	29	2	1
Łódzki wschodni	Andrespol	1 482	382	206	141
	Koluszki		220	12	10
	Rzgów		228	102	25
	Tuszyn		69	8	8
Pabianicki	Konstantynów Łódzki	1 542	245	32	15
	Lutomiersk		179	20	9
Zgierski	Aleksandrów Łódzki	2 189	236	21	21
	Ozorków		87	8	8
	Stryków		175	42	8
	Zgierz		278	122	46
Razem		6 241	2 239	576	292

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i Kart Osobowych Mieszkańców.

Zaprezentowany stan z początku XXI w., podobnie jak obecny, wpisuje się w tendencje obserwowane po 1989 r. w ruchu wewnętrznym ludności opisane w *Próbie delimitacji obszaru metropolitalnego Łodzi...* (2008). W ostatnich latach wciąż utrzymuje się ujemne saldo migracji ludności Łodzi na skutek wysokiego tempa odpływu mieszkańców (w latach 1989–2007 wynosiło ono 6,0%), zaś dodatnie w gminach otaczających miasto Łódź. Rozszerzyły się główne kierunki odpływu łodzian, którzy początkowo (lata 1989–1993) migrowali do okolicznych miast: Aleksandrowa Łódzkiego, Pabianic i Zgierza, a także do gminy Konstantynów Łódzki i Andrespol, a w okresie 2002–2007 także do Andrespola oraz do gmin Aleksandrów Łódzki i Zgierz znajdujących się w ścisłym otoczeniu Łodzi. Znaczne przemieszczenia się ludności pomiędzy Łodzią a przyległymi do niej powiatami (zgierskim, pabianickim oraz łódzkim wschodnim) na poziomie powyżej 50% do większości z bezpośrednio graniczących z Łodzią gmin dowodzą, że są one nadal w fazie metropolizacji.

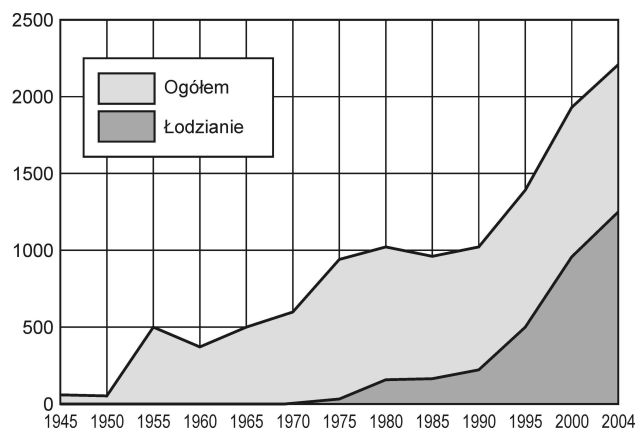
Liczba meldunków na wsiach otaczających Łódź przewyższała wymeldowania, także z miast, co jest sytuacją nietypową dla obszarów wiejskich. Tym samym potwierdziło się obserwowane w okolicach Łodzi zjawisko przenoszenia się dotychczasowych mieszkańców miast na obszary podmiejskie. Chętnie na nowe miejsce zamieszkania wybierane są miejscowości wypoczynkowe z walorami przyrodniczymi.

Nośnikiem procesów urbanizacji turystycznej są szeroko rozumiani turyści, jednak na obszarach podmiejskich kluczowe oddziaływanie mają właściciele i użytkownicy działek, a przede wszystkim ci, którzy zdecydowali się osiedlić na terenach wypoczynko-

wych. Szczegółowe badania własne przeprowadzone w 24 podłódzkich miejscowościach turystycznych wykazały, że w 2004 r. wśród 24 936 właścicieli działek i 11 573 mieszkańców zameldowanych na pobyt stały byli przede wszystkim łodzianie – odpowiednio stanowiący 59,6 i 28,7%⁶ ogółu. Udział pozostałych mieszkańców województwa łódzkiego wynosił odpowiednio 19,02 i 22,83%, ale pochodzili oni głównie z małych miast i wsi sąsiadujących z terenami turystycznymi. Co ciekawe, dotychczasowi łodzianie byli liczniejszą grupą od osób mieszkających w analizowanych miejscowościach od urodzenia (26,85%). Dość istotną grupę stanowili też działkowcy zameldowani w badanych miejscowościach wypoczynkowych (18,04%), wśród których aż ¾ poprzednio zamieszkiwało na stałe w Łodzi. Zdecydowana większość (76,58%) właścicieli działek pochodziła z miast, przy czym z tego z samej Łodzi aż 77,84%. Tak więc to przede wszystkim łodzianie swoim zachowaniem wpływają na tempo i kierunki dokonujących się zmian w miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej.

Najwięcej mieszkańców Łodzi zdecydowało się na przeprowadzkę na podmiejskie tereny wypoczynkowe po 1989 r. (81,77% z nich zameldowało się między 1991 a 2004 r.), a zwłaszcza na początku XXI w. (ponad połowę meldujących się w tym okresie stanowili dotychczasowi łodzianie; rys. 3). Potwierdził to wysoki dodatni stopień współzależności (współczynnik korelacji Pearsona wyliczony dla odsetka mieszkańców pochodzących z Łodzi i lat zameldowania wynosił $r = 0,8$).

Stali mieszkańcy podłódzkich miejscowości wypoczynkowych wywodzący się z Łodzi (3320 osób w ro-

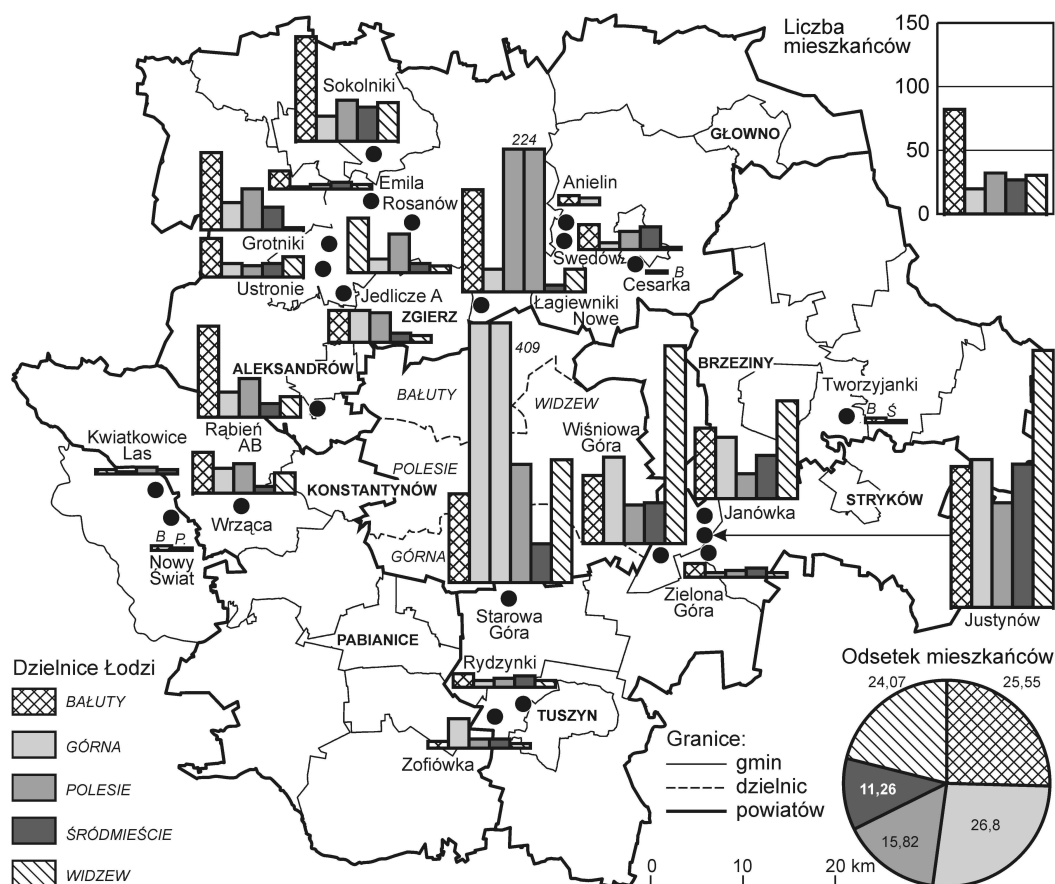
Rys. 3. Liczba zameldowań na pobyt stały mieszkańców badanych terenów turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi, w tym łodzian, według lat (stan z 2004 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Kart Osobowych Mieszkańców

ku 2004) zamieszkiwali poprzednio przede wszystkim dzielnice Bałuty i Górna (więcej niż po 1/4 ogółu) oraz Widzew (ok. 1/5). Tylko 1/10 pochodziła ze Śródmieścia, a 15% z Polesia, czyli łącznie mniej niż z dwóch pier-

wszych dzielnic. Analizując wybrane przez łodzian sołectwa wyraźnie widać, że najczęściej przeprowadzali się oni na tereny sąsiednie, tzn. mieszkańcy Widzewa na wschód do miejscowości gminy Andrespol, z Górnej na południe do gminy Rzgów i Tuszyń, z Bałut na północ, przede wszystkim do wsi z powiatu zgierskiego (gminy Zgierz i Ozorków, także Aleksandrów Łódzki), a z Polesia na zachód głównie do powiatu łaskiego (rys. 4). Biorąc pod uwagę dzielnice Łodzi, rozkład przestrzenny miejsc zamieszkania łódzkich właścicieli działek wypoczynkowych na terenach podmiejskich potwierdził silną polaryzację ciążę. Wśród posiadaczy nieruchomości dominowali mieszkańcy dzielnic znajdujących się najbliżej miejsc recepcji, co wskazuje, jak istotny jest czynnik odległości. Dotychczasowi mieszkańcy Łodzi, którzy przeprowadzili się już na tereny podmiejskie, wybierali zwykle miejscowości położone blisko o dobrej dostępności komunikacyjnej.

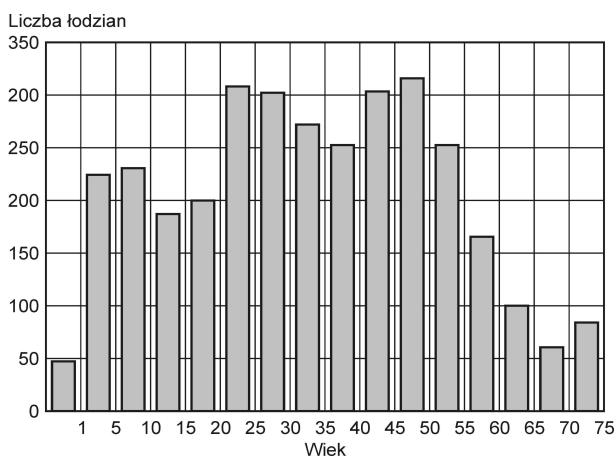
Struktura wieku mieszkańców urbanizujących się podmiejskich terenów wypoczynkowych jest znacznie korzystniejsza niż na wsiach tradycyjnych. Wzrost stałego zaludnienia spowodowany imigracją głównie osób w wieku produkcyjnym (74,78% ogółu) zapo-

Rys. 4. Pochodzenie mieszkańców terenów wypoczynkowych* z Łodzi według dzielnic (stan z 2004 r.)
(* bez danych dla Żabiczek i Dąbrowy)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Kart Osobowych Mieszkańców

biega bowiem wyludnianiu się wsi. Łodzianie przynoszący się na obszary wypoczynkowe w okolicach miasta w momencie meldowania się mieli przeciętnie 33 lata, a więc byli w wieku mobilnym i reprodukcyjnym. Najwięcej osób znajdowało się w przedziale 21–55 lat stanowiąc 60,74% ogółu (rys. 5). Zwykle w migracjach brały udział całe rodziny, o czym świadczy wysoki odsetek dzieci (20,84% nie osiągnęło 18. roku życia). Interesujące, że w badanym okresie stosunkowo niewiele z nich urodziło się już na terenach podmiejskich – zaledwie 1,43%. Nie potwierdziły się obserwowane w zachodnich krajach Europy migracje z miast głównie osób starszych, które zakończyły pracę zawodową. Zapewne głównym powodem tej różnicy jest fakt, że w Polsce osoby w wieku poprodukcyjnym zwykle będące na emeryturze nie posiadają odpowiednio wysokich środków finansowych, aby zdecydować się na taką przeprowadzkę.

Rys. 5. Wiek łodzian w momencie meldowania się na pobyt stały w miejscowościach wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi (stan z 2004 r.)

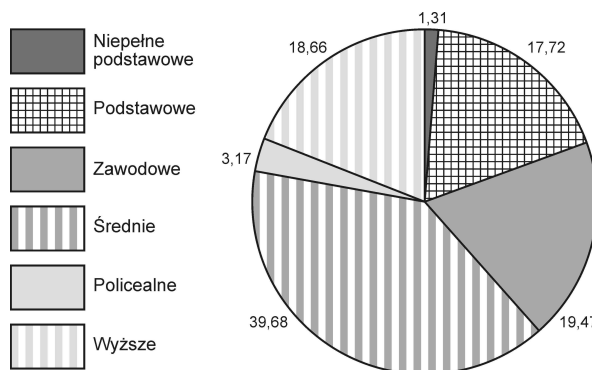
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Kart Osobowych Mieszkańców

Analizując pozostałe cechy społeczno-demograficzne łodzian, którzy przeprowadzili się na tereny podmiejskie zaobserwowano dość wyrównane proporcje udziału liczebnego obu płci z nieznaczną nadwyżką kobiet (51,32%). Powyżej 75. roku życia pań było jednak trzykrotnie więcej (29 podczas gdy mężczyźni zaledwie 10), co potwierdza dłuższe przeciętne trwanie życia kobiet.

Biorąc pod uwagę stan cywilny⁷ meldujących się łodzian należy stwierdzić, że dominowały osoby będące w związkach małżeńskich, stanowiąc 60,59% zbiorowości. Ponad połowę mniej (28,59%) było panien i kawalerów, a po około 5% rozwiedzionych lub owdowiałych.

Wykształcenie w momencie meldowania się zostało zdefiniowane u niespełna połowy łodzian, przy czym trzeba wziąć pod uwagę, że zapisu takiego nie

miały nie tylko małe dzieci. W grupie 1608 osób najczęściej posiadało wykształcenie średnie (39,68%), natomiast podobna część (po niespełna 1/5) wyższe, zawodowe lub podstawowe (rys. 6).

Rys. 6. Struktura wykształcenia łodzian (w %) w momencie meldowania się na pobyt stały w miejscowościach wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi (stan z 2004 r.)

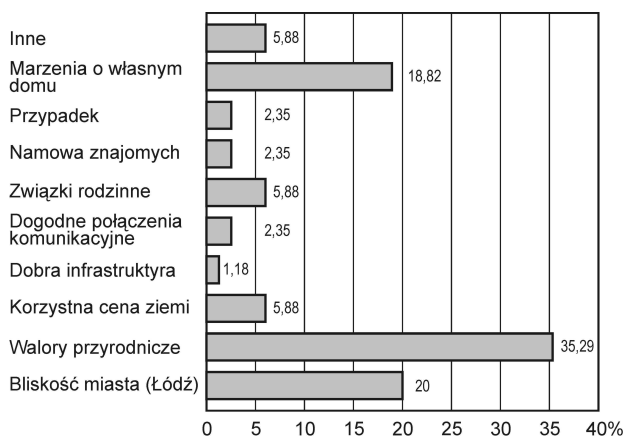
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Kart Osobowych Mieszkańców

Typowym łodzianinem, który zdecydował się przeprowadzić na stałe do miejscowości wypoczynkowej położonej w strefie podmiejskiej Łodzi, była zamężna kobieta w wieku produkcyjnym (po trzydziestce), z dzielnicy Górna lub Bałuty, pracująca w usługach, mająca wykształcenie średnie, która podjęła tę decyzję na początku XXI w.

Wśród ankietowanych dotychczasowych mieszkańców Łodzi aż 81,13% posiadało wcześniej mieszkanie w bloku. Zapewne dlatego głównymi czynnikami, które pomogły zdecydować o wyborze podłódzkich miejscowości wypoczynkowych jako miejsca do osiedlenia się były walory przyrodnicze terenu, bliskość dużego miasta – Łodzi, oraz chęć posiadania własnego domu, o czym świadczy aż 3/4 wskazań (rys. 7). Korzystną cenę ziemi, dobrą infrastrukturę i komunikację z miastem wytypowało natomiast 9,41% osób.

Jak wcześniej wspomniano, oprócz migracji stałych duże znaczenie dla przemian terenów podmiejskich mają przemieszczenia czasowe dokonujące się w celach turystycznych. Na skutki procesów urbanizacyjnych wpływ mają nie tylko (nowi) mieszkańcy, ale także turyści, a zwłaszcza przebywający sezonowo na terenach wypoczynkowych działkowcy posiadający własną nieruchomość, zazwyczaj z budynkiem. Istotna jest bowiem częstotliwość, czas i formy podejmowanej przez nich aktywności turystycznej i rekreacyjnej na terenach podmiejskich. Część użytkowników działek, w zależności od upodobań i rodzaju posiadanego domu, zamieszkuje na tym obszarze stałe nawet przez kilka miesięcy w roku, tworząc swoistego rodzaju „nowe zaludnienie”. Osoby zatrudnione w mie-

cie dojeżdżają stąd do pracy, co umożliwia im posiadane samochody lub połączenia komunikacją zbiorową (autobusową, tramwajową i kolejową).

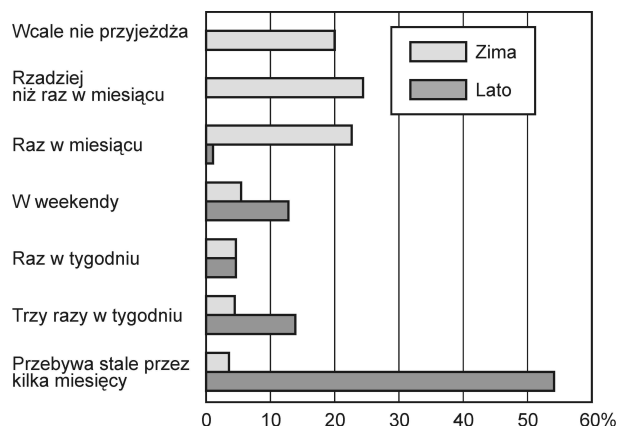
Rys. 7. Czynniki które zadecydowały o osiedleniu się na podmiejskich terenach wypoczynkowych ankietyowanych byłych mieszkańców Łodzi (odpowiedzi w %)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych z lat 2004–2005

Wśród 24 936 właścicieli działek odnotowanych w 2004 r. w 24 podłódzkich miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych największą grupę stanowili łodzianie (59,6%). Należały do nich przeważnie nieruchomości zalesione, usytuowane na terenach położonych nieco dalej od miasta (tj. nie bezpośrednio przy granicy z nim) i dłużej pełniących funkcje wypoczynkowe, o znacznej liczbie działek i niewielkich przeciętnie powierzchniach.

Ankietyowani użytkownicy działek rekreacyjnych zamieszkujący na stałe w Łodzi stanowili 86,24% ogółu respondentów. Wśród nich najwięcej mieszkało w osiedlach blokowych (84,04%) i w kamienicach (10,64%), głównie na Bałutach (29,11%), na Polesiu (25,32%) i w dzielnicy Górna (21,52%). Były to przeważnie osoby w dojrzałym wieku (średnia wyniosła 57 lat), kobiety (63,83% stanowiły łodzianki), pozostające w związkach małżeńskich (82,98% badanych), mające zwykle jedno lub dwoje pełnoletnich dzieci. Ankietyowani działkowcy mieli zazwyczaj wykształcenie średnie (44,68%) lub wyższe (39,36%).

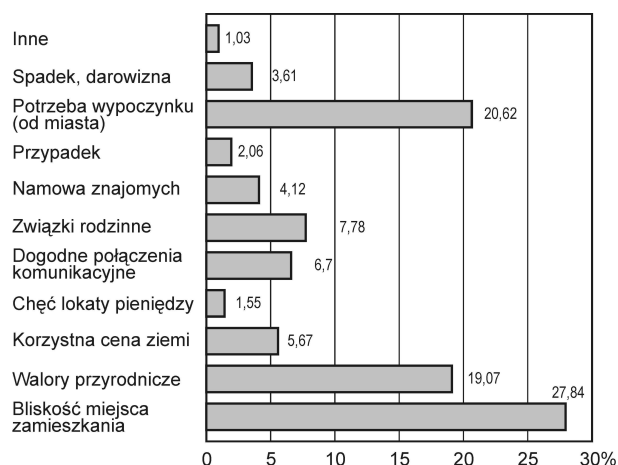
Aż 54,13% osób poinformowało, że przebywa na swoich działkach w okresie letnim stale nawet przez kilka miesięcy, realizując tam urlopy (81,18%), a następnie dojeżdżając stamtąd do pracy, zwykle w miesiące. Pozostali w ciepłych miesiącach roku korzystali z działek dość regularnie (rys. 8). Natomiast w okresie zimowym 1/5 działkowców nie przyjeżdża do miejscowości wypoczynkowych, przeważnie dlatego, że ich dom na działce nie jest odpowiednio przystosowany do pobytu w nim w tym czasie. Najczęściej deklarowanymi motywami zakupu działki były bliskość

Rys. 8. Częstotliwość odwiedzin/użytkowania podmiejskich działek rekreacyjnych przez ich właścicieli zamieszkujących na stałe w Łodzi (odpowiedzi w %)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych z lat 2004–2005

miejsca zamieszkania, potrzeba wypoczynku i walory przyrodnicze terenu – łącznie 67,53% ogółu udzielonych odpowiedzi, a także związki rodzinne, dogodne połączenia komunikacyjne i cena ziemi (rys. 9).

Rys. 9. Główne motywy nabycia działki na podmiejskich terenach wypoczynkowych przez ankietyowanych działkowców z Łodzi (odpowiedzi w %)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych z lat 2004–2005

Ponad 1/4 ankietyowanych użytkowników działek zamierza zamieszkać na stałe na podmiejskich terenach wypoczynkowych, spośród pozostałych wiele osób rozważa taką możliwość w przyszłości, ponieważ na razie nie dysponuje ku temu odpowiednimi warunkami technicznymi, lokalowymi lub finansowymi.

Generalnie wraz ze wzrostem liczby osób i długości ich przebywania na turystycznych obszarach podmiejskich zwiększa się ich na nie oddziaływanie. Może ono wywoływać zarówno skutki przyrodnicze

(presja na środowisko, przekształcenia naturalnych siedlisk), jak i społeczne (nowe zaludnienie powoduje zmiany demograficzno-zawodowe i kulturowe, przenosi inne wzorce zachowania). Poza tym przyczynia się także do przekształceń morfologiczno-fizjonomicznych (poprzez zmianę użytkowania ziemi, intensywniejsze zagospodarowanie okolicy i powstawanie nowej zabudowy) czy ekonomicznych (związanych z aktywizacją gospodarczą i pełnieniem nowych funkcji przez urbanizujący się obszar).

Początkowa kolonizacja wsi podmiejskich przez mieszkańców miasta wiązała się z podziałem i sprzedażą gruntów – głównie rolnych i leśnych – na działki rekreacyjne, przez co dokonywała się zmiana użytkowania ziemi. Obecnie procesy urbanizacyjne koncentrują się wokół przekształceń zagospodarowania terenu i charakteru działek, a więc pełnionych przez nie funkcji. Nowe budownictwo przyczynia się natomiast przede wszystkim do zmian fizjonomicznych terenów wypoczynkowych (MAKOWSKA-ISKIERKA 2013).

Znaczna skala migracji łódzian na tereny podmiejskie znalazła wyraz w ożywieniu ekonomicznym na skutek otwierania działalności przez wiele nowych podmiotów gospodarczych⁸, a także w zwiększonym handlu nieruchomościami i ruchu budowlanym (MAKOWSKA-ISKIERKA 2010). Analizując tylko dane dotyczące liczby pozwoleń na budowę wydanych od początku XXI w., widać rozmiar zjawiska. Między 1999 a 2003 r. w 24 badanych miejscowościach wypoczynkowych zarejestrowano 1277 decyzji (głównie przyznanych łódzianom), przy czym przeważająca większość (aż 78,54%) dotyczyła domów mieszkalnych, a nie letniskowych. Inwestycja w nieruchomość podmiejską jest dobrą lokatą kapitału, ponieważ wraz ze zwiększającym się popytem ceny gruntów rosną podnosząc ich wartość, podczas gdy koszty życia w mieście (w tym podatki, usługi związane z mieszkaniem) i ceny domów są znacznie wyższe.

W 2004 r. na analizowanym obszarze znajdowało się 9355 domów, z których już niemal połowę (41,75%) stanowiły obiekty całoroczne. Miały one zazwyczaj powierzchnię powyżej 60, a willowe nawet 110 m², a wielkość rekreacyjnych dachy zwykle wahała się między 30 a 60 m². Za J. KACZMARKIEM (1991) można uznać wielkość indywidualnego budownictwa mieszkaniowego i jego rozkład terytorialny w otoczeniu wielkiego miasta za wyraz i miernik ekspansji miasta na tereny wiejskie. W okolicach Łodzi dokonuje się ona głównie za sprawą jej mieszkańców, którzy decydują się na budowę lub kupno domu na terenach podmiejskich. Zjawisko to przybrało na sile szczególnie od początku XXI w. i wiązało się zarówno z modą na posiadanie własnego domu w atrakcyjnej lokalizacji, jak i z rosnącymi gwałtownie cenami nieruchomości w miastach, a także z obawą przed zmianami prawno-ekonomicznymi po wejściu Polski do UE.

Wśród domów odnotowanych w „Rejestrze wymiarowego podatku od nieruchomości” w 24 podłódzkich miejscowościach wypoczynkowych aż 59,65% należało do mieszkańców Łodzi, a niemal połowę mniej (30,88%, czyli 2889 domów) do osób zamieszkujących badane sołectwa, zaś 8,21% było własnością osób z pozostałej części województwa łódzkiego. Zrozumiałe jest, że właściciele przeważającej liczby domów całorocznych (74,5%) byli zameldowani na terenach podmiejskich, w których zlokalizowane były te budynki, niemniej jednak interesujący jest fakt posiadania 1/5 spośród 3906 domów stałych przez mieszkańców Łodzi. W przypadku domów letniskowych aż 86,64% należało do łódzian, natomiast tylko 2,89% do właścicieli zameldowanych w badanych miejscowościach turystycznych. Zaprezentowane wartości ukazują ponownie dominujący wpływ mieszkańców Łodzi na procesy urbanizacyjne zachodzące w strefie podmiejskiej.

4. PODSUMOWANIE

Urbanizacja turystyczna w szerokim ujęciu może obejmować procesy zachodzące na terenach wypoczynkowych, które dokonują się za sprawą turystów i (nowych) stałych mieszkańców. W węższym znaczeniu dotyczy wyłącznie użytkowników działek, którzy przekształcili swoje domki letniskowe w domy całoroczne. W tym przypadku nie zawsze wiąże się to jednak ze zmianą miejsca stałego zamieszkania, a przynajmniej nie od razu⁹. Wiele osób planuje przeprowadzkę dopiero po zakończeniu pracy zawodowej. Inni łódzianie natomiast zmieniają dotychczasowe miejsce zamieszkania, a coraz częściej także pracy, otwierając własną działalność gospodarczą na terenach podmiejskich, skuszeni lepszymi warunkami naturalnymi, umożliwiającymi na co dzień bliski kontakt z naturą, dobrą infrastrukturą komunalną i społeczną, ale także korzystniejszymi podatkami.

Obecność na podmiejskich terenach turystyczno-wypoczynkowych nowych mieszkańców (stałych i sezonowych) wywołuje zasygnalizowane w artykule przemiany morfologiczne i prowadzi do istotnych zmian społeczno-kulturowych oraz ekonomicznych powodujących rozwój gospodarczy i aktywizację tych terenów. W efekcie urbanizacji dotychczasowe funkcje turystyczne obszarów podmiejskich zostają przekształcone w nowe – mieszkaniowe i usługowe (więcej na ten temat pisze MAKOWSKA-ISKIERKA 2011).

W niniejszym artykule udowodniono, że opisywane zmiany dokonują się pod wpływem mieszkańców miast, ich potrzeb, postaw i postępowania¹⁰, a łódzianie mają niewątpliwie dominujący wpływ i kluczowy udział w procesie urbanizacji terenów turystycznych

w strefie podmiejskiej Łodzi. Na podstawie zaprezentowanych danych (przeanalizowana została m.in. skala, kierunki i motywy migracji z Łodzi, sytuacja demograficzna nowych mieszkańców, liczba pozwoleń wydanych na budowę domów, liczba domów wg rodzajów i miejsca zamieszkania ich właścicieli) można określić specyfikę i ocenić skalę tego zjawiska.

Prace m.in. A. MATCZAKA z lat 80. i 90. XX w. oraz S. LISZEWSKIEGO i J. JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ z przełomu XX i XXI w. wskazują na kształtowanie się i zmiany strefy podmiejskiej, a następnie obszaru metropolitalnego¹¹ Łodzi pod wpływem urbanizacji. Autorka niniejszego artykułu, zwracając szczególną uwagę na obszary zewnętrzne metropolii (miejscowości turystyczno-wypoczynkowe), prezentuje natomiast aktualny stan rozwoju i specyfikę procesów urbanizacyjnych zachodzących na tych terenach, także tempo i kierunki zmian, jakie nastąpiły w ostatnim czasie.

Należy dalej monitorować, jak proces urbanizacji turystycznej będzie przebiegał w kolejnych latach i do czego w efekcie doprowadzi. Jak zmieni się morfologia strefy podmiejskiej? Jakie dominujące funkcje będzie pełnił ten obszar? Jakimi cechami społeczno-demograficznymi będą wyróżniali się jego nowi mieszkańcy? Czy nastąpi sukcesja funkcji wypoczynkowej na tereny położone dalej, a podmiejskie tereny zurbanizowane zostaną inkorporowane przez miasto przyczyniając się tym samym do „powrotu” dawnych emigrantów?

W kolejnych badaniach powinna zostać skonfrontowana lokalizacja domu całorocznego z adresem stałego zamieszkania właścicieli, a rok nabycia działki z budową domu lub adaptacją letniskowego na stały i datą zameldowania, by wskazać, w jakim stopniu dany teren i które części miejscowości zostały faktycznie zurbanizowane turystycznie (przez mieszkańców miasta metropolitalnego).

PRZYPISY

¹ Stopień rozwoju funkcji wypoczynkowej określony został przez A. MATCZAKA (1982) na podstawie wielkości terenów wypoczynkowych i zabudowy wypoczynkowej oraz ruchu wypoczynkowego.

² Turystyczny (turystyczno-wypoczynkowy) region metropolitalny to przestrzeń geograficzna użytkowana przez duże miasto o funkcjach metropolitalnych oraz jego zaplecze, będąca celem przemieszczeń turystycznych. Miasto – centrum regionu – jest miejscem docelowym lub tranzytowym przyjazdów turystycznych, zaś jego obszary zewnętrzne są głównie celem wyjazdów wypoczynkowych mieszkańców metropolii (LISZEWSKI 2005).

³ „Drugie domy” to obiekty zlokalizowane na pozamiejskich terenach wypoczynkowych, użytkowane sezonowo w celach turystycznych, niebędące miejscem stałego zamieszkania dla ich właścicieli.

⁴ Przestrzeń turystyczna jest częścią przestrzeni geograficznej wyróżniającą się funkcjonalnie. Motywem jej powstania i rozwoju są ludzkie potrzeby poznania, wypoczynku i doznania przeżyć, które zaspokaja on odkrywając i zagospodarowując środowisko. Przestrzeń ta jest zatem wytworem człowieka, który użytkuje ją do celów turystycznych (LISZEWSKI 1995).

⁵ Przemiany miejscowości wypoczynkowych w strefie podmiejskiej Łodzi, oprócz opisanych ewolucyjnych, dokonywały się też w sposób odgórnie narzucony (np. po II wojnie światowej i w latach 70. XX w.), ale nie były związane z działalnością turystyczną, dlatego nie są etapami urbanizacji turystycznej.

⁶ Odsetek ten jest zapewne większy, jednak aż 18% wpisów w KOM nie zawierało aktualnych informacji o poprzednim miejscu zameldowania stałych mieszkańców podmiejskich terenów wypoczynkowych (2071 osób miało wpisana jako ostatnie miejsce zamieszkania daną miejscowość, chociaż nie było zameldowanych tam od urodzenia).

⁷ Tylko w 20 kartach (0,6% ogółu) nie uwzględniono takiego zapisu.

⁸ Mimo to wśród ankietowanych mieszkańców prawie połowa pracowała w Łodzi, a niespełna 1/3 w miejscowości turystycznej, w której była zameldowana.

⁹ Nie zawsze zameldowanie się oznacza stałe przebywanie w danym miejscu, co potwierdziła część respondentów. Szczególnie osoby młodsze, dobrze sytuowane finansowo pozostawiają swoje mieszkanie w mieście, z którego nadal (choć już nie tak często i regularnie) korzystają, inni wynajmują okresowo swoje lokale.

¹⁰ Dawniej, jak argumentował R. SZKUP (2003), posiadanie pod miastem działki z domem było wyrazem pozycji społecznej i swoistą nobilitacją.

¹¹ Przemiany Łódzkiego Zespołu Miejskiego w obszar metropolitalny Łodzi opisał S. LISZEWSKI (2010). Jego zdaniem na skutek wykształcenia centrum metropolitalnego nastąpił rozwój zewnętrzny całego skupiska uruchamiając intensywne procesy urbanizacji w strefach je otaczających. Strefy zewnętrzne, na które oddziałuje ośrodek metropolitalny, to obszary metropolitalne.

BIBLIOGRAFIA

- DĄBROWSKA M., 1996, *Przemiany społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich pod wpływem turystyki*, „Turizm”, 6, 1, s. 49–62.
- DZIECIUCHOWICZ J., 1995, *Determinanty geograficzne i społeczno-ekonomiczne redystrybucji przestrzennej ludności aglomeracji miejskich. Przykład aglomeracji łódzkiej*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- DZIEGIEĆ E., 1987, *Przemiany osadnictwa wiejskiego pod wpływem turystyki i wypoczynku w świetle literatury*, „Acta Universitatis Lodzensis. Turizm”, 3, s. 7–31.
- DZIEGIEĆ E., 1988, *Przemiany osadnictwa wiejskiego pod wpływem rozwoju turystyki*, „Acta Universitatis Lodzensis. Turizm”, 4, s. 69–93.
- DZIEGIEĆ E., 1995, *Urbanizacja turystyczna terenów wiejskich w Polsce*, „Turizm”, 5, 1, s. 5–56.
- DZIEGIEĆ E., LISZEWSKI S., 1984, *Zones suburbaines en tant que terrains de recreation pour les habitants des grandes villes polonaises*, „Problemy Turystyki”, 2, s. 11–21.
- FARACIK R., 2006, *Turystyka w strefie podmiejskiej Krakowa*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- FARACIK R., 2011, *Turystyka w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym*, [w:] M. Mika (red.), *Kraków jako ośrodek turystyczny*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 275–290.

- FARACIK R., 2011, *Turystyka w strefie podmiejskiej Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego*, [w:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.), *Przestrzeń turystyczna – czynniki, różnorodność, zmiany*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 149–156.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 1988, *Niektóre aspekty urbanizacji wsi w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica”, 9, s. 35–52.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 1991, *Zróżnicowanie urbanizacji wsi w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica”, 13, s. 75–99.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 1995a, *Procesy zachodzące w strefach podmiejskich dużych miast. Przykład strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica”, 20, s. 221–229.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 1995b, *Wybrane aspekty rozwoju funkcji wypoczynkowej w strefach podmiejskich trzech największych miast Polski: Warszawy, Łodzi i Krakowa*, „Turyzm”, 5, 1, s. 67–78.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 1998, *Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast. Studium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 2011, *Wybrane aspekty procesów suburbanizacji w Łódzkim Regionie Miejskim*, [w:] S. Kaczmarek (red.), *Miasto. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Stanisława Liszewskiego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 118–131.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., MARCIŃCZAK S., SIEJKOWSKA A., 2010, *Dynamika i skutki procesów urbanizacji w regionach miejskich po 1990 r. na przykładzie regionu miejskiego Łodzi*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- KACZMAREK J., 1991, *Indywidualne budownictwo mieszkaniowe jako miernik ekspansji miasta na tereny wiejskie – prezentacja metody*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica”, 14, s. 171–177.
- Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030, 2011, Warszawa, www.mrr.gov.pl.
- KOTER M., 1985, *Kształtowanie się strefy podmiejskiej w świetle badań historyczno-geograficznych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica”, 5, s. 61–73.
- KOWALCZYK A., 1994, *Geograficzno-społeczne problemy zjawiska „drugich domów”*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- KRAKOWIAK B., LATOSIŃSKA J., LISZEWSKI S., MAKOWSKA-ISKIERKA M., WILUŚ R., WOJCIECHOWSKA J., WŁODARCZYK B., 2014, *Research into tourism space in Poland at the „Geographical Centre” in Łódź*, [w:] T. Marszał (red.), *Spatial development of contemporary Poland in Łódź University Geographical Research*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 91–118.
- LISZEWSKI S., 1987, *Geneza i rozwój osadnictwa wypoczynkowego w otoczeniu Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzensis. Turyzm”, 3, s. 33–54.
- LISZEWSKI S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, „Turyzm”, 5, 2, s. 87–102.
- LISZEWSKI S., 1999, *Przestrzeń turystyczna miasta (przykład Łodzi)*, „Turyzm”, 9, 1, s. 51–73.
- LISZEWSKI S., 2005, *Metropolitalny region turystyczno-wypoczynkowy. Przykład miasta Łodzi*, „Turyzm”, 15, 1–2, s. 121–138.
- LISZEWSKI S., 2005, *Przestrzeń turystyczna w ujęciu przedmiotowym. Przyczynek do dyskusji o przestrzeni w geografii*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie, t. 1: Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 50–60.
- LISZEWSKI S., 2010, *Metropolia jako przedmiot badań naukowych i obszar dynamicznych przemian przestrzennych oraz społeczno-gospodarczych*, „Biblioteka Wiadomości Statystycznych”, 63, GUS – Urząd Statystyczny w Łodzi, Warszawa, s. 27–41.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2004a, *Przemiany morfologii osiedla wypoczynkowego na przykładzie miasta ogrodu Sokolniki*, „Turyzm”, 14, 1, s. 5–19.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2004b, *Przemiany funkcji turystyczno-wypoczynkowej. Przykład miasta ogrodu Sokolniki*, „Turyzm”, 14, 2, s. 25–40.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2005, *Wybrane skutki procesów urbanizacyjnych w miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi*, s. 173–180, [w:] P. Lorens (red.), *Problem suburbanizacji*, „Biblioteka Urbanisty”, 7, Urbanista, Warszawa.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2006, *Aspekt demograficzny procesu urbanizacji w miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi*, „Turyzm”, 16, 2, s. 129–135.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2008, *Etapy rozwoju procesów urbanizacyjnych zachodzących pod wpływem turystyki na terenach wypoczynkowych w strefie podmiejskiej Łodzi*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Funkcja turystyczna miast, XXI „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 163–172.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2009, *Procesy urbanizacyjne na terenach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi*, mps pracy doktorskiej, w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2010, *Płaszczyzna ekonomiczna procesu urbanizacji turystycznej na przykładzie wybranych miejscowości strefy podmiejskiej Łodzi*, „Turystyka i Hotelarstwo”, 16, s. 31–55.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2011, *Procesy urbanizacyjne na terenach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2013, *Konsekwencje przestrzenno-fizjonomiczne urbanizacji turystycznej w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym*, „Turyzm”, 23, 2, s. 35–45.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., WŁODARCZYK B., 2012, *Podmiejskie letniska Łodzi w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] J. Kowalczyk-Anioł, M. Makowska-Iskierka (red.), *Turystyka moda na sukces*, ser. „Warsztaty z Geografii Turyzmu”, 2, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 83–112.
- MATCZAK A., 1981, *Tereny wypoczynkowe w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Miasto”, 31, 6, s. 9–14.
- MATCZAK A., 1982, *Funkcja wypoczynkowa strefy podmiejskiej Łodzi*, mps pracy doktorskiej w Zakładzie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- MATCZAK A., 1984, *Dostępność komunikacyjna terenów wypoczynkowych w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Przegląd Ekonomiczno-Społeczny Miasta Łodzi”, 9, s. 113–125.
- MATCZAK A., 1984, *Próba wykorzystania analizy morfologicznej do określenia funkcji wypoczynkowej osiedli w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Problemy Turystyki”, 2, s. 93–97.
- MATCZAK A., 1985, *Funkcja wypoczynkowa strefy podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica”, 5, s. 299–312.
- MATCZAK A., 1986, *Budownictwo lotniskowe w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica”, 7, s. 137–166.
- MATCZAK A., 1987, *Ruch wypoczynkowy w strefie podmiejskiej Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica”, 8, s. 21–39.
- MATCZAK A., 1995, *Preferencje kierunkowe w lokalizacji drugich domów w łódzkiej aglomeracji miejskiej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica”, 20, s. 231–237.
- MATCZAK A., 1996, *Turystyka i wypoczynek w łódzkim regionie miejskim*, [w:] W. Michalski (red.), *Transformacja społeczno-gospodarcza Łodzi na tle regionu*, Łódź, s. 99–109.

- Próba delimitacji obszaru metropolitalnego Łodzi na podstawie ruchu wędrownego ludności w latach 1989–2007*, 2008, Urząd Statystyczny w Łodzi, Łódź.
- Ruch turystyczny w Łodzi i województwie łódzkim w 2011 r.*, 2012, B. Włodarczyk (red.), Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Łódź.
- Roczniki statystyczne województwa łódzkiego*, Urząd Statystyczny w Łodzi, Łódź, www.lodz.stat.gov.pl.
- STEJSKAŁ J., 1992, *Podmiejskie rezydencje burżuazji łódzkiej i ich funkcje dawniej i obecnie*, „Turyzm”, 2, 2, s. 25–44.
- Studium wiedzy o regionie łódzkim. Rozwój turystyki w regionie łódzkim*, 1995, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- SZKUP R., 2003, *Kształtowanie podmiejskiej przestrzeni wypoczynkowej. Przykład zachodniego sektora strefy podmiejskiej Łodzi*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Tourisme et loisir dans les environs des grandes villes. Tourism and recreation in the surroundings of big towns*, 1983, Commission of the Geography of Tourism and Leisure IGU, Łódź.
- WŁODARCZYK B., 1999, *Przemiany form aktywności turystycznej. Przykład krawędzi Wyżyny Łódzkiej*, ser. „Szlakami Nauki”, 29, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- ZIÓŁKOWSKI J., 1965, *Urbanizacja, miasto, osiedle. Studia socjologiczne*, PWN, Warszawa.

Artykuł wpłynął do redakcji
25 listopada 2015 r.